Gorbacsov negyven

NAGY PÉTER TIBOR
egyetemi tanár

Nem beszéltünk túl sokat arról, hogy Gorbacsovot kereken negyven éve, 1985 tavaszán választották a Szovjetunió élére – például a Népszava sem emlékezett meg erről. Talán éppen azért, mert akkor óriási reményeket fűztünk Gorbacsov első titkári pozícióba emelkedéséhez, és ez a reményünk a Szovjetunió felbomlásával igazolódni is látszott. Ehhez képest napjainkra Oroszország agresszívebb hatalom, mint a Szovjetunió volt.

Szerintem nem biztos, hogy igazunk van, amikor nem beszélünk a 40 évvel ezelőtti dolgokról. Már csak azért sem, mert sokan vannak, akik 1975 után születve kortársként sem emlékeznek; 1985 után születve a túlzott történelmi közelség miatt még nem tanultak róla; 1995 után születve pedig a Fidesz-tankönyvek, a Fidesz-média narratíváját ismerik csak.

Szóval, 1985-ös percepciónkra visszagondolva: Gorbacsov fiatal volt, 1931-es születésével színre lépett egy új nemzedék, mely fiatalon átélte ugyan a sztálinizmust, de felnőttkori politikai szocializációját már nem a megkérdőjelezhetetlen vezetőtől és gátlástalan munkatársaitól való rettegés határozta meg, hanem annak természetessége, hogy a vezetésben részben áramlatok küzdenek, részben a hátrányosabb helyzetű régiók (ahonnan ő is jött) követelnek maguknak helyet. Ezeknek a frakcióharcoknak az élénksége egy bő évtizedig tartott, Sztálin halálától a koszigini reform (a későbbi 1968-as magyar gazdasági reform mintája) bukásáig, utána beállt a brezsnyevi pangás. De a perifériáról a centrum felé nyomulás – ami Gorbacsov vagy későbbi külügyminisztere, Sevardnadze útja volt – akkor is zajlott, és a SZU nem lévén nemzetállam, ez bizonyos értelemben nemzetközi folyamat volt.

Színre lépett egy nemzedék, mely fiatalon átélte ugyan a világháborút, de elsődleges spontán igazodási pontja nem a Vörös Hadsereg 1945-ös, világraszóló győzelme volt. Hanem az, hogy a szovjet GDP-hez képest gigantikus szovjet hadsereget az 1945 utáni évtizedekben tulajdonképpen a semmiért tartják fenn. Az USA hadserege kisebb-nagyobb gyakorisággal Amerika-barát rendszerek érdekében valódi hadseregként viselkedett három kontinensen is, sőt a brit, a francia, a belga, a portugál, a kínai hadsereg is valódi hadseregekkel vagy hadseregszerűvé szervezett gerillamozgalmakkal szemben háborúzott vélt vagy valós „nemzeti érdekekért", a nagyhatalmi státusz fenntartásért.

A szovjet hadsereg viszont 1953 Berlinjének, 1956 Budapestjének „nem reguláris", „városi", „civil" ellenállóival nézett szembe, az 1968-as cseh megszállásnál sem voltak harcok, azaz tulajdonképpen olyan feladatot látott el, ami egy központi kormány elleni lázadás idején a nemzeti gárda vagy a rendőri erők feladata. A harmadik világban sok helyen működtek szovjet katonai tanácsadók, de olyan ütközetek, ahol komplett szovjet hadosztályok, majd hadtestek vettek részt, először 1979-ben voltak: Afganisztánban.

És mire Gorbacsov a mezőgazdasági KB-titkár szerepköréből katonai-külpolitikai döntési pozícióba emelkedett, már egy vesztes háborúval kellett szembenéznie. Az pedig két évszázados hagyomány, hogy Oroszországban a katonai vereség rendszerbukáshoz vezet: ez történt a krími és a japán háború, majd az első világháború kapcsán is. Valószínűleg mert a győzhetetlen nagyhatalmiság a lakosság egy részét elbűvöli, más részét megfélemlíti, a harmadik része elől pedig eltakarja a működési zavarokat. A legyőzetés mindhárom akadályt kimozdítja az objektíve régen megért rendszerváltások útjából.

Gorbacsov volt az első nyugatiasan kommunikáló és megjelenő szovjet vezető. Aki a világban tévéhíradót nézett, az felkapta a fejét az első londoni, kigombolt kabátos spontán interjúra, a világnak hamarosan megmutatott vonzó feleségre. Ő jelentette a mindenkori Oroszország jobbik arcát, a zapadnyikizmust, a XVIII. század óta ismert nyugatosságot, ami mindig szemben állt a „sajátos", „két kontinensre támaszkodó", „nagyorosz" „narodnyikizmus" felfogásával. El lehetett kezdeni bízni abban, hogy Oroszország – évtizedek alatt – megérkezik az európai országok közé.

Ami a negyvenéves történetet most, 2025 őszén aktuálissá teszi,

FOTÓ: AFP/CARSTEN REHDER

az a külpolitikai fordulat, amely már az említett londoni látogatáson érzékelhető volt – ahová még mint a szovjet parlament külügyi bizottságának elnöke ment, de azért a brit miniszterelnök asszony is fogadta. Aztán szeptemberben az amerikai elnök fogadta a szovjet külügyminisztert, majd novemberben sor került Genfben a szovjet–amerikai csúcsra. Az Afganisztán elleni szovjet agresszió (1979) óta nem voltak ilyen magas szintű szovjet–amerikai tárgyalások.

A szovjet–amerikai kapcsolatok a hatvanas évek óta az erőegyensúlyon, a kölcsönös elrettentésen alapultak. A Szovjetunió az USA-énál sokkal alacsonyabb és a világhoz vagy a Nyugathoz képest relatíve csökkenő GDP-je ellenére akkora nukleáris erőt tartott fenn, amely nemcsak a szorosan együttműködő amerikai és brit nukleáris erőket ellensúlyozta, hanem potenciálisan a hozzájuk számítható francia nukleáris erőt is. A szovjet termonukleáris fegyverek ellenszere a Nyugat részéről évtizedeken át az volt, hogy hasonló számú szovjet nagyváros megsemmisítésére képes nukleáris kapacitást tartott fenn.

Emellett a szovjet páncélosalakulatok egy hagyományos háborúban eljutottak volna az Atlanti-óceánig, a tankhadoszlopok fedezetében előrenyomuló, eleve óriási létszámú, sokmilliós kiképzett tartalékkal rendelkező gyalogsággal. Egy ilyen hagyományos támadás érdemi ellenszere az lett volna, hogyha a szovjet hadsereg átlépi a NATO-stratégák által az Elba és Rajna között kijelölt vonalat, a Nyugat atomfegyvert vet be. Ennek eszkalációja a sűrűn lakott Nyugat-Európában (egyébként az USA keleti és nyugati partján is) akár százmillió áldozattal is járhatott volna.

A 80-as években azonban technológiai változás ment végbe: a Nyugat nagy teljesítményű rakétaelhárító rendszerek kifejlesztését valósította meg – ezt tesztelte élesben a minapi Irán–Izrael-háború, ahol a kilőtt iráni rakéták gyakorlatilag nem jutottak át. És remélhetőleg erre lesz jó a drónfal, amelyhez nemrég már Szlovákia is csatlakozott, így most már tényleg csak Magyarország a rés a pajzson.

Meglehetősen szerencsétlen kifejezéssel élve „csillagháborús", azaz műholdra telepíthető lézertechnika tette reálissá az interkontinentális szovjet rakéták megsemmisítését, mielőtt az USA felett visszatérnek a légkörbe. 1978 után újraindult a neutronbomba-program is, amely a szovjet harckocsioszlopok megállítását Nyugat-Európa általános sugárfertőzése nélkül lehetővé tette volna.

Azaz: a nyugati technológiai és GDP-fölény immár lehetővé tette az agresszor megállítását annak kockáztatása nélkül, hogy százmillió ember, akár az egész emberi civilizáció elpusztul. Az amerikai lakosság 45 százaléka bízni kezdett abban, hogy az amerikai műhold-lézer védőernyő működni fog.

Ezt a fölényt, ezt az új realitást akarta a nyugati biztonságpolitikai gondolkodás érvényesíteni, és ez ügyben merevedett be Brezsnyev és csapata. Azt gondolták ugyanis, hogy a legendás szovjet aviatika, a Szputnyik, Gagarin, Szaljut tulajdonnevekkel leírható szovjet űrversenyelőny és az interkontinentális rakéták, kiegészítve a harckocsifölénnyel, ellensúlyozzák nyugati „általános fölényt". Gorbacsov ezzel szemben felismerte, hogy a fegyverkezési versenyt a Szovjetunió elveszítette, immár nem paritásos alapon lehet megvédeni a SZU-t, hanem a Nyugat követeléseinek engedve.

Először fegyverkezési tekintetben, egyoldalú közép-hatótávolságú rakéta moratóriummal, amit logikusan követett az emberjogi lazítás, az általános nyíltság (még ha ebben zavart jelentett is Csernobil), Afganisztán elengedése, a harmadik világbeli terroristakapcsolatok felszámolása, majd Kelet-Európa elengedése. Végül – Gorbacsov által már nem tervezetten – magának a Szovjetuniónak az „elengedése" következett. Gorbacsov azt is felismerte, hogy a Szovjetunió – óriási nyersanyagtartalékai ellenére – nyugati technológiai és pénzügyi segítség nélkül nem tud gyorsított növekedési pályára lépni, így elmaradása nőni fog.

A korabeli megfigyelők aggodalma az volt, hogy a zapadnyik Gorbacsovot egy őt valamiképp megpucscsoló, az orosz szuperhatalmiság talaján álló figura váltja majd, és megkísérli visszacsinálni a dolgokat. Az orosz GDP-t ehhez nem kellett volna feljavítani, mert annak olyan óriási része koncentrálódott az olaj- és gázexportban, hogy az ország aránytalanul nagy katonai erőfeszítésekre volt képes, az orosz lakosság pedig jobban tűrte az alacsony életszínvonalon tartást, mint az európai a sokkal magasabb életszínvonal akár egyszázalékos csökkentését a biztonsági költségvetés növelése érdekében.

Ez a fordulat következett be sokkal később Putyinnal, ami legkésőbb 2014-re világos lett, de a Nyugat nem megfelelően reagált.

Most pedig eljutottunk oda, hogy az agresszor megállítható lenne, a Nyugat–Kelet-háború is megvívható lenne (ha muszáj) a kelet-európai síkságon. Az orosz–amerikai erőviszonyok még inkább az utóbbi javára tolódtak el, de Trump mégis feladja azt, amit zömmel republikánus elődei elértek: hogy a keleti nagyhatalom kordában tartását a realitások talaján kell megoldani, ha lehet, békére kényszerítve, ha kell, háborúban megverve az ellenfelet.

Lényegi különbség, hogy egy 1980-as években bekövetkezett Gorbacsov-ellenes puccs egy a mainál sokkal gyengébb (alacsonyabb GDP-jű, kevesebb tagállamot tömörítő, Svédországot és Finnországot semlegesnek tekintő) Európát határozhatott volna meg ellenfelének. Akkor az orosz birodalom mindenkori erejének bő harmadát képviselő Ukrajnát is erőforrásai közé számíthatta volna, sőt Közép-Európa néhány erős állama – NDK, Lengyelország, még Románia is, minden különutassága ellenére – őket erősítette volna. (Románia és Lengyelország egy hagyományos háborúban érdemi erőt képvisel. Ha Litvinov koncepciójának megfelelően 1939-ben a lengyelek és a szovjetek együtt szállnak szembe Németországgal, a háború hamarabb ér véget, német vereséggel. A négyszázezres román hadsereg 1944-es átállása pedig – ezen a hadszíntéren – érdemben növelte az 1,3 milliós szovjet hadsereg fölényét a félmilliós német hadsereggel szemben, és ez rendkívül meggyorsította a Magyarország felé való előrenyomulást. A román csapatok érdemi szerepet játszottak a Balaton térségében megindított utolsó német ellentámadás kivédésében is.)

Tehát a játszma Trump árulása és/vagy stratégiai tévedése esetében sem lefutott, Európa és Nagy-Britannia képes lenne megállítani az agresszort. A nukleáris kapacitást nem számítva az európai NATO-államok fegyveres ereje sokszorosan felülmúlja Oroszországét. A hosszabb távú tét pedig nemcsak az, hogy Ukrajna szabad marad-e, hogy Kelet-Európa közvetlen orosz fenyegetés alá kerül-e, hanem hogy elengedjük-e az esélyt, hogy egy orosz vereség esetén „menetrendszerűen" egy zapadnyik rendszerváltás következik be.

Visszatérve a kiindulóponthoz: Gorbacsov és Zelenszkij Nyugatra akarta, akarja vezetni Kelet-Európát. Putyin és Janukovics pedig véglegesen Ázsiába.

A hosszabb távú tét nemcsak az, hogy Ukrajna szabad marad-e, hogy Kelet-Európa közvetlen orosz fenyegetés alá kerül-e, hanem hogy elengedjük-e az esélyt, hogy egy orosz vereség esetén „menetrendszerűen" egy zapadnyik rendszerváltás következik be.

A lapban megjelenő hirdetések nem feltétlenül tükrözik szerkesztőségünk álláspontját.

Az oldalon megjelenő vélemények nem feltétlenül tükrözik szerkesztőségünk álláspontját. Lapunk fenntartja magának a jogot a beérkező írások szerkesztésére, rövidítésére.